

9 Speciálněpedagogická andragogika a gerontoandragogika

Jiří Langer

Vymezení problematiky a terminologie

Vzdělávání a výchova dospělých osob s postižením je v České republice relativně mladou disciplínou a nemůže tedy navazovat na zkušenosti a osvědčené postupy z historie. Primárním objektem speciální pedagogiky byly od jejích počátků zejména děti a mládež s nejrůznějšími typy postižení. V průběhu let se speciální pedagogika diferencovala do jednotlivých speciálněpedagogických disciplín dle druhu zdravotního postižení. Kromě dětí školního věku se postupně začala detailně zabývat i handicapovanými dětmi adolescentního a předškolního věku. V posledních letech se konečně dostává i na další období lidského života, tedy na období raného věku, dospělosti a stáří. Speciálněpedagogická andragogika a gerontoandragogika jsou tak aktuálně jednou z nejdynamičtěji se rozvíjejících disciplín české speciální pedagogiky. O tomto trendu svědčí rovněž zavedení speciálněpedagogické andragogiky jako samostatného vysokoškolského oboru v bakalářském i magisterském stupni (např. na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci). Nutnost vymezení a odlišení speciálněpedagogické andragogiky od obecné speciální pedagogiky je dána zejména rozdílností jejich cílových skupin (dětí a dospělí) a s tím souvisejícími odlišnými východisky, principy a cíli odborné speciálněpedagogické péče.

Důvody rozšíření speciální pedagogiky i na dospělé klienty je možné hledat ve snaze poskytnout náležitou odbornou speciálněpedagogickou péči osobám v celém spektru období lidského života. Dalším důvodem je zcela jistě i demografický vývoj obyvatelstva České republiky a z něj vycházející prognózy do budoucna. Vzhledem k tomu, že procento výskytu osob s postižením se pohybuje v našich podmínkách kolem 10 % populace, dá se v budoucnu očekávat další procentuální nárůst osob se specifickými potřebami dospělého a seniorského věku.

Tabulka 1: Demografická struktura české populace a prognóza do roku 2020 (2, s. 24)

Rok	Populace v milionech	Věkové skupiny v procentech				
		0–14	15–64	65–79	65 a více	80 a více
1965	9,802	28,6	60,6	9,4	10,8	1,4
1980	10,327	23,3	63,2	11,5	13,5	1,9
1990	10,364	21,1	66,3	10,1	12,6	2,5
2000	10,406	18,7	68,7	10,9	13,0	2,1
2010	10,361	18,4	68,0	10,7	13,6	2,7
2020	10,079	16,5	66,6	14,4	16,9	2,5

Pojem andragogika je možné definovat jako disciplínu, která se zabývá teorií a praxí vzdělávání dospělých, ale také teoreticko-metodologickými otázkami vedení dospělé populace při udržení žádoucího společenského postavení nebo dosahování žádoucí společenské změny. V oblasti výchovy a vzdělávání dospělých se andragogika zabývá např. zvláštnostmi působení pedagogických

zákonitostí na dospělé populaci, definuje osobnost dospělého ve výchovně-vzdělávacím procesu, definuje systém vzdělávání a výchovy dospělé populace, jakož i zvláštnosti ve vztahu k ostatním vědám. (6)

Termín **speciálněpedagogická andragogika** bychom poté mohli v souladu s navrženou definicí psychopedické andragogiky (srov. 5, str. 10) charakterizovat jako součást speciální pedagogiky, která se zabývá prevencí a prognostikou zdravotních postižení se zvláštním zřetelem na edukaci, reedukaci, diagnostiku, terapeuticko-formativní působení, kompenzaci, rehabilitaci, inkluzi (integraci), socializaci či resocializaci a vedení dospělých osob, které jsou z důvodu jejich postižení znevýhodněny ve společenském životě.

Tuto definici lze tedy stručně interpretovat z pedagogického hlediska jako speciálněpedagogické působení na dospělé osoby se speciálními vzdělávacími potřebami, které si klade za cíl maximálně odstranit nežádoucí důsledky zdravotního postižení a s tím související nejvyšší možnou míru zapojení do společnosti.

Krátce po vymezení speciálněpedagogické andragogiky jako samostatného oboru speciální pedagogiky se začaly objevovat snahy o vyčlenění další její specifické součásti – problematiky výchovy a vzdělávání osob s postižením v seniorském věku. Tato oblast dostala název speciálněpedagogická gerontoandragogika (někdy též gerontopedagogika nebo gerontagogika) a k jejímu vytvoření vedl zejména fakt, že stárnutí lidského organismu reálně sblíží intaktního (nepostiženého) a handicapovaného člověka v období stáří. Do skupiny lidí s postižením tak přicházejí noví lidé, stejně jako vznikají nové potíže u osob, již dříve handicapovaných. Změny, které nastávají, mají většinou trvalý a zcela zásadní charakter a velmi často mají povahu kombinovaných postižení. Výchova a vzdělávání seniorů s postižením velmi často navazuje na edukaci dospělých osob s postižením (andragogiku) a má s ní mnoho společných rysů. Rozdíly je možné naopak najít ve specifických hodnotách starého handicapovaného člověka, v jeho statusu a rolích. (2)

Pojem **speciálněpedagogická gerontoandragogika** lze za pomoci parafráze definice klasické gerontopedagogiky (4) charakterizovat jako součást speciální pedagogiky a speciálněpedagogické andragogiky, která se zabývá výchovou a vzděláváním seniorů s postižením. Jedná se o vzdělávání ve stáří a ke stáří. V širším smyslu je možné ji chápat jako disciplínu, zabezpečující komplexní péči, pomoc a podporu handicapovaným seniorům při uspokojování jejich specifických potřeb v nemedicínské dimenzi, ale paralelně s ní. Jedná se tak o multioborovou disciplínu, ve které se prolínají poznatky především ze speciální pedagogiky, sociální práce, lékařství, psychologie, sociologie, speciálněpedagogické andragogiky a práva.

Cíle a současné trendy ve speciálněpedagogické andragogice

Jesenský ve své publikaci (2, s. 125) představuje speciálněpedagogickou andragogiku jako „*ucelený, vnitřně diferencovaný, logicky strukturovaný systém odborných poznatků o jevech výchovy a vzdělávání dospělých handicapovaných osob, cílevědomého rozvoje jejich interakce a podmínkách jejich průběhu, jenž vzniká na bázi badatelské a vědeckovýzkumné činnosti.*“ Od klasické andragogiky intaktních (nepostižených) dospělých osob se speciálněpedagogická andragogika liší zejména v nutnosti přizpůsobit klasické andragogické i pedagogické metody a postupy potřebám lidí s postižením. V některých případech se tak může i stávat, že dospělý člověk, jehož postižení zapříčinilo zpoždění nebo omezení ve vývoji osobnosti, bude vzděláván podle principů vzdělávání osob nižšího nebo dokonce dětského věku. I v těchto případech se ovšem konkrétní realizace speciálněpedagogické péče bude od vzdělávání dětí s postižením odlišovat.

Předmětem speciálního vzdělávání a výchovy osob s postižením je tak organizovaná a cílevědomá pomoc člověku prostřednictvím učení. Jesenský (2, s. 127) dále uvádí, že vzdělávání dospělých handicapovaných se stává součástí života neustále se rozšiřujícího okruhu dospělých handicapovaných lidí a jejich integrace, přesto ale není pro jejich život dominantní. Vzdělávání a výchova dospělých:

- ♦ je nabídka, kterou využívá člověk s postižením převážně dle svých potřeb nebo pod tlakem okolností, není tedy nepřetržitá;
- ♦ probíhá jako kombinace formálního (školního) a neformálního (mimoškolního) vzdělávání s převahou mimoškolní edukace;
- ♦ předpokládá aktivní účast handicapovaného;
- ♦ spíše doprovází, než by se snažilo řídit život dospělého člověka s postižením;

- ♦ nezahrnuje veškeré učení dospělého, který se učí zvládat své problémy také v rehabilitačních a dalších neandragogických situacích.

Z uvedeného tedy vyplývá, že speciálněpedagogickou andragogiku lze chápat jako nabídku služeb, které mohou uspokojovat část specifických potřeb. Speciálněpedagogická andragogika se dále člení do jednotlivých disciplín dle typů a druhů zdravotního postižení:

- ♦ **psychopedická andragogika** (psychoandragogika) – se zabývá výchovou a vzděláváním dospělých osob s mentálním postižením, prevencí a prognostikou mentální retardace či jiných duševních poruch, terapeuticko-formativními procesy osob s mentálním postižením a jejich socializací. Nachází uplatnění zejména v ústavech sociální péče a v denních stacionářích pro osoby s mentálním postižením;
- ♦ **surdopedická andragogika** (surdoandragogika) – je zaměřena na dospělé osoby se sluchovým postižením, zejména na jejich socializaci a vzájemnou komunikaci se slyšící většinou společnosti. Náplní surdopedické andragogiky je rovněž speciálněpedagogická péče o osoby ohluchlé, kterým poskytuje zvláště výuku a nácvik odezírání i jiných komunikačních systémů. Uplatňuje se zejména v neziskových a nestátních organizacích sluchově postižených (např. Česká unie neslyšících, Českomoravská jednota neslyšících);
- ♦ **logopedická andragogika** (logoandragogika) – cílem logopedické andragogiky je náprava narušené komunikační schopnosti u dospělých osob. Zahrnuje široké spektrum speciálních logopedických postupů a metod pro odstraňování nežádoucích vad výslovnosti a tempa řeči. Značnému využití se dostává logopedické andragogice ve zdravotnických zařízeních (zejm. na neurologických klinikách), ve kterých probíhá rehabilitace po ztrátě již dříve nabyté schopnosti komunikovat (tzv. afázie) jako důsledku orgánového poškození mozku (po úrazu, mozkové příhodě apod.);
- ♦ **tyfopedická andragogika** (tyfloandragogika) – se zabývá edukací osob se zrakovým postižením, zvláště pak osob, které o zrak přišly v průběhu dospělosti. V rámci rekvalifikačních a reedukačních kurzů jim poskytuje výuku braillova písma, psaní na Pichtově stroji, práce s ozvučenými počítači, nácvik prostorové orientace, samostatného pohybu a sebeobsluhy. Uplatnění nachází převážně v organizacích zrakově postižených (např. Tyflocentrum);
- ♦ **etopedická andragogika** (etoandragogika) – je zaměřena zejména na společenskou nápravu dospělých osob s poruchami chování, které jsou umístěny v zařízeních nápravné péče (věznicích). Speciální pedagogové – etopedi – se v rámci výchovné a vzdělávací činnosti podílejí na resocializaci osob s nařízeným výkonem trestu za použití různých terapeutických postupů. Do náplně etopedické andragogiky patří rovněž péče o osoby sociálně znevýhodněné (zejména bezdomovce) a osoby se závislostmi (na návykových látkách, patologickém hráčství apod.). Využití nachází etopedická andragogika v již zmíněných zařízeních nápravné péče a neziskových organizacích (P-centrum apod.);
- ♦ **somatopedická andragogika** (somatoandragogika) – se zabývá výchovou a vzděláváním dospělých osob s tělesným postižením, zdravotním oslabením a osob dlouhodobě nemocných. Uplatňuje se zejména v rehabilitačních ústavech, zdravotnických i lázeňských zařízeních, kde za použití speciálněpedagogických a rehabilitačněpedagogických postupů pomáhá odstraňovat negativní důsledky tělesného postižení či zdravotního oslabení. Náplní somatopedické andragogiky je rovněž reedukace a rekvalifikace osob po úrazech, které byly příčinou částečné nebo úplné ztráty mobility.

Jak vyplývá z výše uvedených informací, speciálněpedagogická andragogika velmi úzce spolupracuje s jednotlivými disciplínami speciální pedagogiky. Vychází přitom z obecných speciálněpedagogických a klasických andragogických postupů, které kombinuje dle individuálních možností a potřeb dospělého klienta. Užívá rovněž poznatků z řady společenskovědních (pedagogika, psychologie, sociologie, sociální patologie aj.), medicínských (neurologie, psychiatrie, audiologie, oftalmologie, foniatrie apod.) i technických oborů (elektrotechnika, výpočetní technika atd.).

Pro efektivní uplatňování speciálněpedagogických andragogických metod a postupů formuloval Jesenský (2) následující zásady:

- ♦ zásada cílevědomého postupu a jednání – vyžadující promyšlenost speciálněpedagogického působení a zvážení všech aspektů utvářejících výchovnou nebo vzdělávací situaci;

- ♦ zásada pohody, vyrovnanosti racionality a emotivity, přiměřenosti a prevence stresů – vychází z poznatku, že výchovné a vzdělávací působení by nemělo být poznamenané nepřiměřeně vysokými požadavky a stresy;
- ♦ zásada respektování potřeb handicapovaných – vychází ze skutečnosti, že dospělý člověk s postižením je obvykle zformovaná osobnost s vědomím vlastních potřeb a požadavků;
- ♦ zásada aktivity, samostatnosti, asertivity a emancipace – předpokládá maximální možné využití a rozvíjení vlastní aktivity handicapovaných a odstranění tak závislosti na jiných;
- ♦ zásada uplatňování reedukačních a kompenzačních postupů a technických podmínek – je založena na užívání již osvědčených postupů, které napomáhají rozvoji osobnosti;
- ♦ zásada vzájemně se doplňujícího individuálního a skupinového přístupu – respektuje skutečnost, že některé úkoly je vhodnější řešit z nejrůznějších důvodů individuálně a jiné skupinově, přičemž se tyto dva přístupy mohou různě doplňovat a kombinovat;
- ♦ zásada integrace, partnerství, podpory a solidarity – požaduje, aby cílem speciálně andragogického působení bylo vybavení handicapovaného schopnostmi integrovat se do společnosti intaktních (nepostižených) i stejně postižených lidí;
- ♦ zásada humanity a respektování lidské důstojnosti osob s postižením – hraje v životě handicapovaných (zvláště dospělých) důležitou roli. Nerespektování osobnosti může mít velmi negativní vliv na motivaci handicapovaného a následný neúspěch speciálněpedagogického působení;
- ♦ zásada jednoty výchovně vzdělávacího, rehabilitačního a sociálního působení – předpokládá plynulý a téměř nepozorovatelný přechod mezi jednotlivými fázemi odborného působení (léčba, rehabilitace, edukace, socializace atd.);

Cíle a současné trendy ve speciálněpedagogické gerontoandragogice

Speciálněpedagogickou gerontoandragogiku definuje Jesenský (2, s. 275) jako „*vědu, která studuje, zkoumá, systematizuje a vykládá poznatky o procesech usměrňování a rozvíjení aktivit seniorů, jejich hodnotových orientací, poznatků kompenzačních i reedukačních schopností, dovedností a návyků vztahujících se ke specifickým kvalitám a potřebám života, k rolím a statusu handicapovaných seniorů, jejich společensko kulturního, technického a přírodního prostředí.*“ Důraz je přitom kladen na smysluplnost a cílevědomost těchto procesů, na aktivní podíl samotného handicapovaného seniora a na využití všech ověřených prostředků klasické gerontoandragogiky.

Jesenský (2) dále uvádí, že dle statistik lze odvozovat, že ve stáří se vyskytují všechny druhy postižení, které se vyskytují v dětství, mládí i dospělosti. Intenzita a frekvence výskytu, charakter jejich příznaků a projevů i charakter jejich důsledků, mají v seniorském věku většinou pozměněnou podobu, průběh a naléhavost. Z tohoto důvodu se také mění charakter speciálněpedagogického přístupu k handicapovaným seniorům. Zatímco v období raného stáří (do 70–75 let) se přístup velmi blíží speciálněpedagogické andragogice a ve věku do 80–90 let jsou speciální edukační postupy stále více specifické, ve věku vysokého stáří (nad 90 let) se speciálněpedagogické prostředky svým charakterem velmi blíží prostředkům speciální pedagogiky dětského věku a mládeže. Ve speciálněpedagogické gerontoandragogice přitom platí stejné zásady jako ve speciálněpedagogické andragogice. Na některé z nich je kladen větší důraz (např. zásada uplatňování reedukačních a kompenzačních postupů), u jiných postupně klesá jejich významnost (např. zásada aktivity, samostatnosti, asertivity a emancipace). Novým specifickým principem je zásada vyrovnání a akceptace s finálním stadiem života a smrtí.

Jedním z hlavních cílů speciálněpedagogické gerontoandragogiky je udržení odpovídající důstojné kvality života, přičemž mezi nejdůležitější patří tyto oblasti:

- ♦ prevence negativních jevů v životě seniora s postižením;
- ♦ udržení a případně formování stávající hodnotové orientace;
- ♦ edukace;
- ♦ léčení a rehabilitace;
- ♦ předcházení izolaci a osamocení;
- ♦ vyrovnání se statusem důchodce, pacienta, klienta, umírajícího;
- ♦ užívání pečovatelských služeb a osobní asistence;

- ♦ psychologická intervence;
- ♦ sociálně právní ochrana a důchodové zabezpečení;
- ♦ pokračování pracovního uplatnění;
- ♦ rekondiční cvičení a rekreace;
- ♦ klubová činnost, zájmové kroužky aj.

Ve svém působení se zaměřuje na čtyři cílové skupiny, kterými jsou zejména samotní jednotlivci a různé skupiny seniorů s postižením, dále partneři a rodinní příslušníci handicapovaných seniorů, intaktní (nepostižená) veřejnost a odborníci jiných oborů a profesí.

Jak je uvedeno výše, v období seniorského věku dochází rovněž k některým změnám v charakteru postižení u již dříve handicapovaných seniorů (2). Charakteristický je zejména vysoký nárůst četnosti kombinovaných postižení, na kterých se podílejí zvláště dlouhodobá a trvalá onemocnění související se stárnutím organismu. V případě osob s poruchami chování dochází ve stáří k omezení až úplnému vymizení negativních projevů sociální narušenosti. U skupiny specifických poruch učení naopak (po zlepšení stavu v období dospělosti) dochází k recidivám jednotlivých poruch, stejně jako k nárůstu nejrůznějších duševních onemocnění (zejm. neuróz, depresí a demencí).

Závěr

Vzdělávání a výchova dospělých a seniorů nabývá v závislosti na demografickém vývoji v současné společnosti stále většího významu. V souvislosti s tím i česká speciální pedagogika přestává v posledních letech opomíjet populaci dospělých a seniorů s postižením. Začínají se tak formovat dvě nové vědní disciplíny – speciálněpedagogická andragogika a speciálněpedagogická gerontoandragogika. Na základě stávajících zkušeností i výzkumného bádání se podařilo formulovat základní teoretická východiska obou oborů a jejich základní principy. Využívají se přitom osvědčené a ověřené postupy speciální pedagogiky školního věku, které jsou náležitě přizpůsobené potřebám handicapovaných dospělých a seniorů. Hlavním cílem speciálněpedagogické andragogiky i gerontoandragogiky je zejména udržení maximální kvality života osob, které se v průběhu života staly handicapovanými, i osob, kterým se jejich stávající postižení vlivem stáří zhoršilo.

Použitá a doporučená literatura

1. BENEŠ, M. *Andragogika*. 2. vydání, Praha: Eurolex Bohemia s. r. o., 2003. 216 s. ISBN 80-86432-23-8.
2. JESENSKÝ, J. *Andragogika a gerontoandragogika handicapovaných*. Praha: Karolinum, 2000. 354 s. ISBN 80-7184-823-9.
3. LANGER, J.; SOURALOVÁ, E. *Surdopedie – andragogika*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006, 53 s. ISBN 80-244-1206-3.
4. MÜHLPACHR, P. *Gerontopedagogika*. Brno: Masarykova Univerzita, 2004. 203 s. ISBN 80-210-3345-2.
5. MÜLLER, O. *Psychopedie – andragogika*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006. 49 s. ISBN 80-244-1204-7.
6. PALÁN, Z. *Lidské zdroje. Výkladový slovník*. Praha: Academia, 2002. 280 s. ISBN 80-200-0950-7.